

Hoog van de Toren

Tomek Katur

De ontsparing van het Goldhagen-debat

In deze aflevering van *Hoog van de Toren* geeft Tomek Katur zijn mening over recente ontwikkelingen in het Goldhagen-debat. Hij bepleit dat Goldhagen met zijn uithaal naar de katholieke Kerk de discussie op een dwaalspoor dreigt te brengen.

De discussie over de holocaust, aangewakkerd door de hernieuwde noodzaak van *Vergangenheitsbewältigung* die ten gevolge van de Duitse hereniging en de val van de socialistische regimes van Oost-Europa is ontstaan, heeft de laatste tijd een uiterst geladen strekking gekregen. De herontdekking van het oorlogsverleden, decennialang belemmerd door de bipolaire wereldorde, heeft een impuls gegeven aan de behandeling van verschillende fundamentele kwesties uit nieuwe perspectieven. In een dergelijk historio-grafisch vacuüm is een wetenschappelijke attitude vaak ver te zoeken, alleen al vanwege de massale en directe behoefte aan een bevredigend antwoord onder brede lagen van de bevolking. Helaas lijkt het holocaustdebat in de laatste jaren dan ook steeds moraliserender te worden.

Het essentiële punt van discussie is de schuldvraag. De positie van het 'nieuwe' Duitsland en van het voormalige Oostblok binnen Europa kan immers niet worden gedefinieerd zonder een hernieuwde beschouwing van oude schulden en vergrijpen, ditmaal niet gedomineerd door de polariserende invloed van de grootmachten. We kunnen zonder meer stellen, dat Daniel Jonah Goldhagens *Hitlers Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (1996) op dit gebied de meeste respons heeft gekregen, niet alleen in academische kringen, maar ook ver daarbuiten. Deze beschrijving van gewone Duitse huisvaders die als reservisten werden ingezet bij de systematische vernietiging van de joden op het Poolse platteland en hun taken zonder scrupules of terughoudendheid uitvoerden, heeft de individuele verantwoordelijkheid van de Duitsers onder aandacht van de publieke opinie gebracht. Ook aan historici zijn de spookbeelden van moordende gezinshoofden die bejaarden en kinderen een bos in slepen om ze ter plekke door een nekschot om te brengen niet zonder reflectie

voorbijgegaan. Goldhagen is er zonder meer in geslaagd de stelling van de 'collectieve schuld' van het Duitse volk, die de nadruk legt op dwingende sociale structuren, sterk te nuanceren met zijn individuele benadering. Of dit de verdienste is van zijn eigen originaliteit (reeds in 1992 is een uitgebreid onderzoek over de betreffende executiebataljons door C.R. Browning gepubliceerd¹) of van de omvang van de mediacampagne die om zijn boek heen is gevoerd valt te betwisten. Vast staat wel dat zijn illustratieve antithese een waardevolle bijdrage vormt. Veel minder bevredigend is mijns inziens zijn alternatieve verklaring voor de moordzucht van de 'ordinary Germans', die hij direct in verband brengt met een unieke 'eliminatorische' vorm van het antisemitisme, die zich in Duitsland zou hebben ontwikkeld. Zijn verklaringen voor een dergelijke monocausaliteit, gelegen in een combinatie van een antisemitische traditie uit de middeleeuwen, de rol van de joden in de Eerste Wereldoorlog en een mislukte joodse assimilatie zijn bepaald niet afdoende. Dit aspect is zeker van belang geweest voor de perceptie die de betreffende Duitse reservisten van hun slachtoffers hadden, maar het is bepaald geen alomvattend motief en kan niet los worden gezien van de sociale context van de uitzonderingssituatie waarin deze misdaden hebben plaatsgevonden.

Het ziet er naar uit, dat Goldhagen de positie van zijn boek als waardevolle antithese in de context van een pluriforme benadering niet heeft kunnen accepteren en er de voorkeur aan heeft gegeven zijn eenzijdige benadering verder te onderbouwen. In zijn recente publicatie *A Moral Reckoning: the role of the Catholic Church in the Holocaust and its unfulfilled duty of repair* (2002) wijst hij expliciet naar het christendom en de katholieke kerk in het bijzonder als de belangrijkste bronnen van het antisemitisme zoals dat zich in Duitsland heeft ontwikkeld. Hij hanteert niet alleen het veel gebezigde argument dat de kerk zich onvoldoende daadkrachtig zou hebben uitgesproken tegen de vernietiging van het joodse volk, maar gaat veel verder door te stellen, dat de katholieke Kerk niet alleen vóór, maar ook tijdens de nazi-dictatuur een uitgesproken antisemitische leer heeft gepredikt en alle anti-joodse maatregelen van de nazi's, met uitzondering van de uiteindelijke massamoord, heeft goedgekeurd en gesteund.

Aldus spreekt Goldhagen in zijn tweede boek recht. De kerk heeft niet alleen een vruchtbare voedingsbodem aangeleverd voor de nazi-ideologie, maar de 'bestrafing' van de joden als gerechtvaardigd toegejuicht en

1 Christopher R. Browning, *Ordinary men: reserve police battalion 101 and the final solution* (New York 1992).

Duits geschut bij het Vaticaan. Kon de Kerk werkelijk autonoom handelen in de oorlogsjaren? Uit: Boguslaw Woloszanski, *Tajna Wojna Hitlera* (Warszawa 1997) 253.

heeft dus ook geen enkele behoefte gehad de joden in een later stadium te verdedigen. Op deze manier wordt bij de monocausale verklaring ook een unieke zondebok gevonden. Hoe kan het eenvoudiger?

De reductie die Goldhagen op een thema van zulke complexiteit toepast is op zich al betreurenswaardig, maar dit is bepaald niet het enige, dat zijn laatste werk bezoedelt. Ook met andere fundamentele principes wordt de hand gelicht. In de eerste plaats speelt de historische context een ondergeschikte rol in zijn beschouwingen. Hij veronderstelt bijvoorbeeld een welhaast onbegrensde morele autoriteit van de katholieke kerk in nazi-Duitsland en de mogelijkheid tot praktisch onbelemmerd handelen. Dergelijke uitgangspunten kunnen eenvoudig weerlegd worden door te kijken naar de ondermijning van het gezag die deze institutie reeds tijdens de *Kulturkampf* doorstond, maar ook naar de meer recente opkomst van de massamaatschappij en van het nazisme als 'seculiere religie'. Deze relativering leidt onmiskenbaar tot een ontkenning van het beeld van de Kerk als volstrekt autonome actor, dat Goldhagen suggereert. Reeds in 1937 was de kerk in Duitsland er immers één in ballingschap: er werden priesters vervolgd en kloosters gesloten.

Een tweede misvatting van Goldhagen is, dat hij bij zijn morele oordeel uitgaat van het voordeel van de terugblik door de verschillende fases van de jodenvervolgung te structureren en op die basis te onderscheiden hoe ver de kerk bij de sanctionering van het antisemitische nazi-beleid gegaan is.

Mijns inziens is een dergelijke decompositie niet mogelijk en is het beeld van langdurige steun, die pas bij de fysieke exterminatie van de joodse bevolking ophield, weinig plausibel.

Het meest kwalijk zijn echter Goldhagens meedogenloze aanvallen op individuen uit de katholieke hiërarchie, met name op paus Pius XII, waarbij de subjecten van kritiek nauwelijks een weerwoord wordt gegund. Zo schreef deze paus, door Goldhagen afgeschilderd als een overtuigd antisemiet, die als bewonderaar van het Duitse volk bovendien fel voorstander was van de oostwaartse expansie, in zijn encycliek *Summi Pontificatus* (oktober 1939):

‘Te midden van de hevige tegenstellingen die de gemoederen verdelen en het gezin der mensheid uiteenscheuren, mogen onze over heel de wereld verspreide zonen [...] begrijpen, dat de leer, de praktijk, de geest der Kerk nooit zal afwijken van hetgeen de Apostel der Heidenen verkondigt: “Bekleedt u met de nieuwe mens, die tot beter inzicht vernieuwd is naar het beeld van zijn Schepper. Zo is er geen Griek meer of Jood, geen besnedene of onbesnedene, geen barbaar en geen Scyth, geen slaaf en geen vrije, maar Christus is alles in allen”²

Het is een groot gemis, dat deze encycliek niet door Goldhagen wordt aangehaald, terwijl hij geen moeite lijkt te hebben met het citeren van allerlei bronnen die het vermeende antisemitisme van de paus illustreren.

Het is mijn bedoeling, mijn recht noch mijn taak de katholieke kerk volledige absolutie te verlenen voor haar doen en laten tijdens de meest verschrikkelijke periode van de Europese geschiedenis. De kerk kampt nu eenmaal met het probleem dat zij een heilige institutie is, maar door gewone mensen wordt bemand. In de algemene crisis van het westerse normenstelsel is zij er in ieder geval niet in geslaagd de Holocaust te voorkomen. Daarbij komt, dat sommige leden van de clerus de proef niet hebben doorstaan en het geloof hebben verloochend en geschaad. De monocausale benadering van Goldhagen, die de katholieke kerk en leer als geheel verantwoordelijk stelt en veroordeelt, is echter een onverantwoorde generalisatie. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken, dat het werk sterk beïnvloed is door een simplificatie van de thematiek, die door de publieke belangstelling voor het onderwerp is ontstaan. Het is duidelijk dat een minder moraliserende, pluriforme aanpak gewenst en gepast is.

2 Paus Pius XII, *Summi Pontificatus* (Nederlandse, kerkelijk goedgekeurde vertaling: Hilversum 1939) 14. Of: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/encyclicals/index.htm.